

Andrii Teleguz

THE ORIGIN OF BELARUSIANS FROM THE POSITIONS OF THE CONCEPT OF THE CONCEPTION OF "OLD RUSSIAN NATIONALITY": HISTORIOGRAPHICAL OVERVIEW

Based on the achievements of modern ethnology, history and archeology, a concept of "old russian nationality" Belarusian origin. It is noted that a gradual and complex historiographical process of its creation proves – it is ideological order of the official authorities of the Russian Empire and later the Soviet Union.

Key words: Belarusians, old russian nationality, ethnogenesis, etnos, historiographia.

УДК 94(470.1/6) "12/14"

Юрій Луццай

ПСКОВ ТА ЙОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ XIII–XV СТ.

*У статті розглядаються та аналізуються відомості західноєвропейських джерел XIII–XV ст. про місто Псков і його населення. Псков у середньовічних іноземних джерелах починає згадуватися з XIII ст. Про місто та його жителів найбільше інформують німецькі хроніки. Проте тільки в щоденнику дипломата і мандрівника Жільбера де Ланноа існують відомості про структуру Пскова. Назва міста в аналізованому нами наративу передається, в основному, з коренем *plesk-/plesc-*. Більшість західноєвропейських хронік населення Пскова називає "русами" ("рузи", "рутени").*

Ключові слова: Псков, населення, історичне джерело, топонім, хроніки.

Актуальність дослідження обумовлена важливістю ролі міста Пскова в історичному розвитку Північно-Західної Русі. Псков приймав активну участь з Новгородом, Лівонією та Великим князівством Литовським, а згодом і Московським князівством, у політиці прибалтійського регіону. Відомості західноєвропейських джерел про Псков дають можливість не тільки ознайомитися з відносинами між псковичами і сусідніми з ними народами, а й розкрити сприйняття іноземців про північноруське місто та його населення.

У багатьох наукових дослідженнях західноєвропейські джерела XIII–XV ст., що мали відношення до історії Русі, активно використовувалися. Серед них роботи В. Пашуто [1–2], М. Тихомирова [3–4], Г. Пікан [3], Д. Іванова [6, с. 79–115], О. Валєрова [7], Д. Хрустальова [8; 9, с. 69–91] тощо.

У джерелознавчих дослідженнях В. Пашуто [10, с. 102–108], В. Шушаріна [11, с. 420–454], Г. Сагановича [12, с. 100–104], С. Мунда [13, с. 47–50], А. Кірпічнікова [14, с. 39–58], О. Кудрявцева [15, с. 76–79] та інших істориків розглядаються конкретні джерела, де також зустрічаються відомості про Псков та населення цього міста. Однак у згадуваних наукових працях лише частково є інформація щодо Пскова. Не має зведеної роботи на основі західноєвропейських джерел XIII–XV ст., у яких подаються відомості про Псков та його населення.

Наукова новизна полягає у комплексному розгляді та аналізі західноєвропейських пізньосередньовічних джерел, у яких описується місто Псков і його жителі, висвітлюється питання назви Пскова та життя псковичів у західноєвропейських джерелах.

Об'єктом дослідження є Псков – як провідне місто Північно-Західної Русі та його населення.

Предметом дослідження виступає сприйняття міста та його жителів іноземними авторами Західної Європи, а також розвиток взаємовідносин між псковичами і сусідніми народами за західноєвропейськими джерелами.

Метою статті є аналіз відомостей західноєвропейських джерел XIII–XV ст. про Псков і псковичів, що населили це місто.

У статті залучаються західноєвропейські джерела хронікального і щоденникового характеру, а також для зіставлення деяких даних використовуються давньоруські літописи.

Найраннішою датою появи Пскова у джерелах є 903 р. за давньоруським літописам, у яких йдеться мова про одруження князя Ігоря на Ользі [16, стб. 29]. У літописних пам'ятках можна зустріти різні форми топоніму – Песков, Плесков, Псков. У 903 р. використовувалися такі назви міста: у Лаврентієвському літописі – "Пьсков" [16, стб. 29], Іпатієвському, Першому Новгородському молодшому ізводі, Третьому Псковському – "Плесков" [17, стб. 21; 18, с. 107; 19, с. 73], Ніконовському – "Псков" [20, с. 18]. У Новгородських берестяних грамотах XII–XIII ст. наводиться тільки форма з коренем Плеск- (№ 109, 656, 776, 781 [21, с. 190; 22, с. 49–50; 23, с. 10–14, 18]).

На сьогодні існує дві теорії етимології топоніму "Псков" – слов'янська та фіно-угорська. Слов'янське походження топоніму Псков (від "плесо") підтримує багато учених – О. Брюкнер,

С. Роспонд, В. Нерознак, Л. Тригуб, Є. Сємак, В. Васильєв та інші [24, s. 421; 25, s. 11; 26, с. 143–144; 27, с. 88–89; 28, с. 13–15]. Першим був Г. Прейс, котрий пропонував виводити Псков від слов'янського слова "пісок" [29]. Й. Міккола стверджував, що давньою назвою був "Пльсковъ" з коренем "plisk-" [30, р. 200]. В. Нерознак вважав, що топооснова "Плеск-" походить від зменшеної форми східнослов'янського географічного терміну "плеськъ" ("невеликий плес") от давньоруського "плесь" ("коліно річки від однієї луки до іншої"), російського "плес/плёсо" ("широка, відкрита частина ріки") [26, с. 143]. Одним із перших, хто висвітлив фіно-угорську теорію походження терміну, був Ю. Трусман [31, с. 120–122]. Потім її розвивав Дж. В. Саблер [32, с. 815–840], але більш ретельним був А. Попов. На його думку, давньою формою топоніму було "Пьсков", від котрого потім утворювалися інші форми ("Плесков", "Псков"). Назва "Псков" у фінській мові була "Pihkava" від "pihka" ("смола"). Від чого А. Попов реконструював давній вид назви Пскова у формі "Piisk-va" [33, с. 69–72].

Місто Псков з XIII ст. стає відомим іноземним авторам Західної Європи ("Хроніка Лівонії Генріха Латвійського", "Старша Лівонська римована хроніка" тощо). Більшість звісток про цей топонім знаходяться у німецьких хроніках. У німецьких джерелах Псков багаторазово згадується як місто, але також як назва населення і князівства. На думку Г. Сагановича, німецькі хроністи згадують тільки ті міста східнослов'янського світу, які стикалися з Тевтонським орденом у прикордонних місцях [12, с. 102]. Завдяки контактам з орденськими братами, північноруські міста Новгород, Псков, Ізборськ потрапили у німецькі хроніки (на відміну, наприклад, від Ладоги).

Лівонська хроніка Генріха Латвійського (перша половина XIII ст.) є раннім хронікальним джерелом західноєвропейського напрямку, у якому є відомості про Псков. Більшість інформації у хроніці належить повідомленню про стосунки русів із сусідніми естонськими племенами та німецькими лицарями. У цьому джерелі назва топоніму постійно варіюється: "Plicescowe", "Plescekowe", "Plosekowe", "Plescekowe". Вперше назва Пскова у німецькій хроніці з'являється під 1207 р. У цьому випадку йдеться про переміщення німецьких купців, які "їхали в санях від Двіни по напрямку до Пскова" [34, с. 113] ("edificationem ablata euntibus a Duna versus Plicescowe in vehiculis" [34, с. 299–300]). Під 1210 р. повідомляється, що королі Новгорода ("rex magnus Nogardie") і Пскова ("rex de Plicescowe") з військами билися з одним із естонських народів під Оденпе. Руси осадили їх, і ті були змушені піти на мир, так як закінчилися запаси харчів і вода. Деяких із них хрестили [34, с. 129, 317]. У цьому випадку йдеться про те, що новгородці та псковичі діяли разом як союзники. Дослідники припускають, що між ними існувала конфедерація – воєнно-політичний союз [7, с. 139–144; 9, с. 69–70]. "Русами" ("Rutheni") у Лівонській хроніці постійно називаються жителі Новгорода, Пскова та Ізборська (руси з Пскова, руси з Новгорода тощо).

У 1210 р., згідно із Лівонською хронікою, населення Пскова ("Plescekowe") воювало спільно із жителями Риги проти естонців [34, с. 136, 324]. У 1212 р. був напад на Псков і його розорення від естів, що було відображено як в хроніці, так й у літописах [18, с. 52, 250; 19, с. 77; 34, с. 150, 339]. У цей період були спільні походи новгородців та псковичів проти чудських племен у 1212, 1214, 1217 та в інші роки [18, с. 52–53, 57, 250, 251, 258; 19, с. 76, 77]. Під "чудью" у літописах часто розуміли у ширшому понятті – племена фінно-угрів, у тому числі естонські. Естонські племена були ще язичниками (у літописі – "Литва безбожная") [18, с. 52, 250]. У Лівонській хроніці розповідається про одноразову християнську акцію хрещення естонців русами.

Згідно із хронікою, у 1212 р. псковичі ("Rutheni de Plosekowe") вигнали князя Володимира Мстиславича з усією його дружиною. Причиною такого ставлення було видання псковським князем своєї доньки за брата ризького єпископа Теодоріха. Князь був змушений відправитися у Ригу [34, с. 151, 339]. У літописах згадується лише, що князя вигнано із Пскова, без пояснень причин [18, с. 52, 250; 19, с. 77].

Лівонська хроніка пояснює цей факт, стає зрозумілим, чому псковський літопис називає Володимира литовським ("Изгнаша от себя псковичи князя литовського Володимера Торопецкого") [19, с. 77]. Князь Володимир деякий час служив у Лівонії, навіть на його честь у тому регіоні збудовано замок Wolmar, але потім повернувся до Пскова і став знову князем [5, f. 98–104]. Три рази Псков у титулатурі зустрічається у хроніці під 1217, 1218 і 1223 рр. Псковський князь Володимир Мстиславович у німецькому джерелі двічі називається "королем Пскова" – "rex Woldemarus de Plescekowe" [34, с. 373, 382, 425].

Під 1217 р. жителі Пскова разом зі своїм князем Володимиром приймали участь у поході новгородців проти німців. До них залучилися деякі естонські племена. Осадили Оденпе та розорили навколо цього замку багато поселень. Проте через відсутність харчів, обидві сторони пішли на примирення. Німці після мирного договору поверталися до Лівонії. Князь Володимир для утвердження миру запросив свого зятя Теодоріха до Пскова ("Plescekowe"). Але його захопили новгородці ("Nogardenses") у полон [34, с. 183–184]. У серпні 1218 р. псковичі та новгородці на чолі своїх князів ("rex Woldemarus de Plescekowe cum rege Nogardie") діяли спільно проти Лівонії. Після

повернення з Лівонії вони з'ясували, що на Русі знаходилося литовське військо, а приїхали до Пскова – побачили частину міста, пограбованою литовцями ("exercitum Letonum in Ruscia audierunt, et redeuntes in Plescekowe, partem aliquam civitatis ipsius a Letonibus despoliatam invenerunt") [34, с. 190–193, 381–385]. Пізніше руси з Пскова ("Rutheni de Plescekowe") відправили до Лівонії послів, щоб заключити мир. Хроніст зазначав, що у русів із естами залишалися лихі задуми [34, с. 194, 385]. У 1219 р. летти, одне із естонських племен, пам'ятаючи про минуле зло від русів Пскова та Новгороду ("Rutheni de Plescekowe et Nogardenses"), прийшли на Русь ("abierunt in Rusciam") та почали розоряти Псковську округу. Руси Пскова ("Rutheni de Plescekowe") зібралися й розорили села леттів [34, с. 198–199]. У цьому тексті хроністом показано, що під словосполученням "піти до Русі" розумівся приход у Псковську землю. Під 1221 р. у хроніці йдеться про те, що руси із Пскова повернули мирний договір назад ("et remiserunt Rutheni rescriptum pacis de Plescekowe") [34, с. 218, 411]. З того часу, як відбулася війна під Одемпе у 1217 р., руси йшли на примирення декілька разів – у 1217 та у 1218 рр. У цей раз руси Пскова, Новгороду та з інших міст Русі ("de aliis civitatibus Ruscie") розірвали мир та пішли війною проти Лівонії. Очолив військо русів новгородський князь. Руси, а за ними литовські війська, розорили багато сіл у Лівонії, жителі якої чинили опір русам і литовцям, але вони не зазнали значної шкоди. До того, як німецькі лицарі зібралися йти війною на русів й литовців, ті швидко повернули до Русі [34, с. 218–219, 411–412].

Згодом жителі Риги спільно із ліванами та леттами рушили на Русь, щоб помститися за розорення сіл у Лівонії. Проте Псков та Псковську землю напевно що вони не знищили, у хроніці цього не згадується. Лише зазначено, що від Пскова вони увійшли до Новгородського князівства ("relinquentes post tergum Plescekowe, regnum Nogardense intraverunt"). Були спалені житла та села на Новгородській землі, деяких жителів убито та захоплено у полон [34, с. 221, 413–414].

У 1223 р. псковичі та новгородці ("Ruthenos vero, tam de Nogardia, quam de Plescekowe") прийшли на допомогу естам проти німецьких лицарів [34, с. 226, 419]. Згодом знову до них прибули псковські та новгородські війська, але до них додалися суздальці, скеровані суздальським князем. Усього було 20 тис. осіб. Дислокація армії Північної Русі була у замку Дорпат, який багато разів намагалися захопити німці [34, с. 231–232]. Неодноразово хроніст вказував на те, що Псков для новгородців був містом для зв'язку із жителями Лівонії [34, с. 218, 240]. Останній раз Псков фігурує у хроніці, коли псковичі із новгородцями просили миру в жителів Риги ("Miserunt et Rutheni de Nogardia et Plescekowe nuncios in Rigam, petentes ea, que pacis sunt"). Вони дали згоду на примирення із русами [34, с. 242, 435].

У "Старшій Лівонській римованій хроніці" (кінець XIII ст.) вісім разів згадується цей топонім. Назва має форму "Plezcowe" [35, р. 49–51, 177]. Лише один раз наводиться усічений варіант "Plezcô" [35, р. 51]. Також один раз "Plezcower" ("псковичі") [35, р. 50]. Як і у попередній хроніці, Псков був містом, приналежним до Русі. Першими звістками про місто є виклад подій 1240–1242 рр. – війни Русі із німцями. Відповідно до джерела, жителі Пскова були сусідами Ізборська і характеризувалися як "люди жорстокосердні". Ізборськ у 1240 р. довго оборонявся від німців, але згодом він їм здався. Римована хроніка називає 800 загиблих серед тих, хто захищав Ізборськ [36, с. 230]. У другому псковському літописі зазначається, що німці "избиша" 600 псковичів під Ізборськом [19, с. 21]. Після взяття цього міста, німецькі війська підішли до Пскова для штурму, але псковичі через тиждень здалися [36, с. 231]. На думку дослідників, Псков так швидко здався лише тому, що там була зрада. Основним зрадником був Твердило Іванкович [1, с. 181–182; 4, с. 332; 8, с. 260–261], хоча і не усі з цим погоджуються [5, f. 116]. Однак швидше за все на це пішли усі псковичі на вічевому зборі [7, с. 166]. Псковські землі ненадовго підкорилися німецькому магістру. Було підписано мир, згідно із яким, псковські землі й місто передавалися німцям. Для управління містом залишили двох фогтів і небагато кнехтів [36, с. 231–232]. Проте при двох фогтах псковичі не були залежними. Як вважає О. Валеров, основна влада належала жителями Пскова, а не німцям, які були лише тимчасовими намісниками [7, с. 168–169]. Це єдиний випадок у середніх віках, як зазначав Г. Пікан, коли німці володіли цим містом лише упродовж двох років [5, f. 97]. У 1242 р. новгородський князь Олександр Невський із військом відбив місто Псков у німців [36, с. 231–232].

Ще декілька разів у хроніці місто згадується у поході проти Пскова 1269 р. Після спалення Ізборська, німецькі рицарі підійшли до Пскова. У джерелі зазначалося, що Псков був добре укріпленим замком. До обложеного німцями міста підійшла допомога із Новгороду. Але як такої битви не відбулося, через погану погоду німецькі війська відійшли від Пскова. Потім між німецьким магістром і новгородським князем укладено мир [36, с. 250–251]. Похід німців на Псков був відповіддю на Раковорську битву під 1268 р. об'єднаної армії Псковської, Новгородської та Володимиро-Суздальської Русі проти Лівонського ордену та данців. У Новгородському літописі зазначається, що німецькі війська у поході проти Пскова мали значні сили, але перебували біля міста 10 днів. Новгородські війська прийшли на допомогу псковичам, які знаходилися в облозі та прогнали німців за річку. Урешті-решт підписано мирний договір [18, с. 87–88, 318–319]. У хроніці

причиною укладення миру наводиться погана погода. На думку О. Валерова, причиною була небезпека зіткнення із об'єднаними силами Пскова та Новгороду [7, с. 208].

У Лівонській хроніці Германа Вартберга (друга половина XIV ст.) багато разів згадується Псков. Серед середньовічних німецьких хронік, вона є найбільш інформативною з історії північноруських міст. Якщо у літописах в більшості зазначається лише факт появи та розорення німцями або псковичами чужих територій, то у хроніці подекуди вказуються також причини воєнних сутичок. Буває важко зрозуміти із джерела, де пишеться конкретно про псковичів, а де про інших жителів Північно-Західної Русі, позаяк жителів Пскова пов'язують із русіями. Тому увага приділяється тим текстам, де конкретно йдеться про псковичів.

У 1209 р. другий магістр Лівонського ордену Фолквін спалив місто Псков, після чого жителі ("Rutheni vero Plescowenses") йому підкорилися [37, р. 21]. У Псковському літописі про спалення німцями міста йдеться під 1213 р. [19, с. 77]. У 1323 р. розпочато заступником магістра похід на Псков ("Pleskoviam"), захоплення не тільки міста, а й усієї Псковської землі [37, р. 52]. Ці дані суперечать літописним, хоча німці розорили Псковську округу, але місто не взяли та були розбиті [19, с. 23, 89–90]. Приблизно у 1340 р. псковичі ("Ruteni de Pleskow") вели переговори з владою Риги. У хроніці не говориться з якої нагоди були переговори, однак "магістром був посланий брат орденський Генріх в Плесков, що мову рутенів знав ("magister misit quendam fratrem ordinis Hinricum Pleskow idioma Ruthenicum scientem"). Джерело оповідає про те, що руси таємно проникли на заїжджий двір німців. Там вони їли і пили, а потім вчинили скандал, лаючи німців. Після чого німцями було вбито декількох псковичів ("Ruteni"). Переговори тим самим були зірвані. У Дерптському окрузі виникли сутички між псковичами і німцями [37, р. 60]. Псковським літописам було відомо (під 1341 р.) про переговори, але там зазначається, що псковський князь Олександр Всеволодович "оучинивъ розратіе с Немци" [19, с. 24, 92]. Хроніка дає можливість дізнатись про причину "розратія".

У 1367–1371 рр. псковичі і Псков регулярно згадуються у Германа Вартберга. О. Валеров порівнює дані літописів із відомостями хроніки, тому зосередимо увагу на цьому [7, с. 281–292]. Під 1367 р. у джерелі йдеться, що руси неодноразово заважали лівонським братам і дерптському єпископу в рибальстві на озері Пейпус. Лівонські та єпископські рибалки у черговий раз вийшли на озеро і зустріли русів, то частина ними була втоплена, частина повішена. Усе їх майно знищили. Після цього руси розорили одне німецьке село. З цього фактично розпочалася війна. Усі події відбувалися наприкінці вересня. Після 22 вересня лівонський магістр із військами дійшов до Ізборська ("Iseborch"), потім вони дісталися до замку Пскова ("castrum Plescow"). Завдаючи при цьому шкоди містам, що траплялися на шляху. Руси спробували зупинити їх, але були знищені. У джерелі зазначається, що магістр грабував і спалював по обидва береги річки Mode (так називали річку Велику) [37, р. 81; 38, с. 206]. У Новгородському першому літописі вказується лише факт завданої шкоди біля Ізборська та Псковської округи. Міста не були німцями захоплені, але посад Пскова постраждав [18, с. 369–370]. Згодом псковичі спробували їм помститися.

Перед 27 жовтня 1367 р. псковичі ("Ruteni de Pleskow") здійснили похід до орденського замку під назвою Фрауєнбург, попутно влаштувавши пожежу в селі перед замком. Однак жителями Дерпта псковичі були убиті в кількості 100 осіб. 2 листопада псковичі на кораблях, підійшли до річки Нарви і знищили усі поселення перед замком Фрауєнбург. Проте в гирлі річки псковичі втратили багато воїнів. Ще одне військо зруйнувало парафіяльну церкву в Ієві. У джерелі зазначається, що було убито 7 осіб із орденських братів, один з яких був фоггом [37, р. 82]. О. Валеров слушно вказував, що псковських сил не вистачило для успішного походу на лівонські території [7, с. 281].

У червні 1368 р., як про це повідомляє хроніка, жителі Пскова ("Pleskoviam") були обложіні німецькими військами у замку. На допомогу псковичам спробували прийти новгородці. Німці також безуспішно осаджували Ізборськ і відступили [37, р. 83–84]. Псковські літописи вказують, що німецькі війська перебували 18 днів біля Пскова та відійшли після того, як почули про прибуття новгородців [19, с. 28, 104]. Лівонський магістр Вінрік наприкінці червня 1369 р. розпочав похід проти псковичів ("Rutenos Pleskowenses"). Повідомляється, що в тій землі він пробув 9 днів і багато заподіяв збитків жителям [37, р. 86]. У 1370 р. нарвський фогт Арнольд Альтен пішов війною на псковичів ("Pleskowenses"). Причиною такого походу стало те, що псковичі минулої осені заподіяли збитків жителям Нарви. Альтен із військами їх знайшов у новгородських селах ("villis Nogardensibus"), було вбито декілька псковичів, а частину полонили [37, р. 87].

23 червня 1371 р. відбувся з'їзд німецької (лівонський магістр, єпископ Дерпта, представники Риги, німецькі купці тощо) і новгородсько-псковських представників у місті Дерпті. Переговори тривали до 28 липня. Магістр і єпископ пробачили шкоду, заподіяну їм жителями Новгороду і Пскова до війни. Магістром була виплачена німецьким купцям компенсація за землі, що були незаконно куплені русами. Обидві сторони утримували ті землі і кордони, які були у них до конфлікту [37, р. 89–90]. У псковських літописах коротко повідомляється, що війна між ними

тривала 5 років [19, с. 28, 105]. Опис складу делегації на переговорах та суть договору міститься лише у Лівонській хроніці.

У зимовий період 1413 р. в північній частині Русі знаходився фламандський мандрівник і дипломат Жільбер де Ланноа [39, р. 18–22]. Він відвідував міста Новгород ("Noegarde") і Псков ("Plesco"). Ж. де Ланноа ототожнював Русь із Новгородом та Псковом. Він писав, що землі Русі належали сеньйорам Великого Новгорода ("de la Russie appartenant aux seigneurs de la grande Noegarde") [39, р. 18]. У Новгороді він пробув 9 днів, а у Пскові був лише проїздом [39, р. 20, 22].

Згідно з Ж. де Ланноа, Псков був дуже добре укріплений кам'яними стінами і вежами [39, р. 22]. Це місто відрізнялося від Новгорода, стіни якого були зроблені із тину й землі, лише вежі із каменю [39, р. 19]. Мандрівник повідомляв і про замок, куди християнин не міг туди увійти, не наражаючись на небезпеку загинути [39, р. 22]. Найімовірніше, що під замком варто розуміти кремль як частину міста [14, с. 41]. Відзначається також, що місто Псков знаходиться на гирлі двох річок – Mode і Пскова, однойменної із містом. Щодо управління Псковом, Ж. де Ланноа вказував, що місто хоча й було самостійним в управлінні, але вже у той час залежало від Москви. Московського правителя представляв намісник. Проте, коли Ж. де Ланноа був у Пскові, намісника псковичі вже вигнали і він втік у Новгород. Фламандський мандрівник називав жителів Пскова "русами" ("Russes"), які носили довге волосся, розпущене на плечах. Жінки мали на голові круглі діадеми [39, р. 22]. У протилежність псковичам у новгородців волосся було заплетене: у жінок в дві коси, у чоловіків в одну [39, р. 20].

Польський хроніст Ян Длугош (XV ст.) повідомляє про війну між литовським князем Вітовтом і псковичами 1426 р. Причиною розв'язання якої виявилися протистояння навколо поділу кордону між псковськими та литовськими землями, начебто псковичі не хотіли його вирішення ("Causa belli tenuis et pene nulla suberat, quod Pskovienses limitare dominia Lithuaniae a terris suis et gades Alexandrum ponere pro beneplacito non sinebant") [40, s. 230; 41, р. 340]. Проте цей привід для війни був незначним. Д. Иванов припустив, що значною причиною війни була неприхильність Пскова до зовнішньої політики Вітовта [6, с. 98]. Литовський князь намагався захопити Псков, однак жителі чинили опір. Захопленню міста не сприяли погодні умови, внаслідок чого Вітовт пішов на примирення [19, с. 40–41, 121–123; 40, s. 230–231]. Війна із Псковом стала можливою завдяки зближенню литовського та московського правителів [6, с. 90–91].

Псковичів у джерелі називають "Pskovienses/Pskovitas", а Псков – "Pskoviensium" [41, р. 340–341]. Я. Длугош користувався деякими давньоруськими літописами [42, с. 188–189], мабуть у них містився саме такий варіант назви. У хроніці Я. Длугоша йдеться про те, що псковичі виводять свій рід і мову від русів [40, s. 230] ("Pskovitas, qui et ipsi genus et linguagium a Ruthenus ducunt") [41, р. 340]. А також вказується, що околиці Пскова в значній її частині були некерованими і закинутими [40, s. 230].

Хроніка Тевтонського ордена (друга половина XV ст.) також повідомляє про Псков ("Pleskauwe/Pleskouwe") [38, с. 233]. Це джерело опирається на "Старшу Лівонську римовану хроніку". Тому відомості про війну між німцями і русами упродовж 1240–1242 рр. в джерелі практично повторюється у прозовому вигляді. Єдиною відмінністю від римованої хроніки було те, що у ній відзначається християнізація псковичів. Вважається, що автором цього джерела вигадано історію про навернення жителів Псковщини у католицизм [38, с. 235], позаяк у "Старшій Лівонській римованій хроніці", з якої робилися запозичення більшості відомостей, цей епізод відсутній.

Отже, іноземні пізньосередньовічні джерела в основному відмічають назву топоніму "Псков" із коренем plesk-/plesc. Лише подекуди з'являються інші варіанти, але завжди там фігурує pl- на початку. Німецькі джерела більш консервативні щодо назви Пскова, у XVI–XVII ст. продовжується традиція найменування цього міста "Плесковіей". Можна згадати для прикладу декілька таких випадків: "Plescovuia/Plesco" у Сигізмунда Герберштейна (перша половина XVI ст.) [43, с. 46, 298, 328]; "Pleskauw/Pleskaw/Pleskow" у Генріха Штадена (друга половина XVI ст.), хоча у нього іноді приводиться назва "Pskow" [44, с. 116, 118, 288, 402]; "Plescou" у Адама Олеарія (XVII ст.) [45, р. 85, 113].

Починаючи із Я. Длугоша, з'являється форма із psk-. Проте, мабуть, це вплив давньоруських літописів, якими хроніст користувався. Слід за ним цей варіант надалі використано польськими авторами. Однак на противагу Я. Длугошу, вони брали обидві форми, але домінуючим все ж був варіант з psk-. Наприклад, у Матвія Меховського (початок XVI ст.) декілька разів давалося пояснення щодо Псковського князівства: "князівство Псков, називаємо Плесковіей" ("ducatu Pskow, que pleskouia appellat") [46, с. 58, 59, 103, 105]. У Мацея Стрийковського (кінець XVI ст.) також бували обидві форми: "Pleskowskie albo Pskowskie", "Pleskowie albo we Pskowie" [47, s. 114, 115, 117].

Усього у статті розглянуто шість західноєвропейських джерел XIII–XV ст. (п'ять хронікального та одне щоденникового характеру). Основну джерельну масу складають німецькі хроніки. У "Старшій Лівонській римованій хроніці" є згадки про те, що Псков був добре укріпленим замком. Проте лише Ж. де Ланноа був єдиним, хто зосередився на зовнішньому вигляді міста та його

розташуванні. Крім того, ці іноземні джерела не тільки доповнюють давньоруські літописи, але також пояснюють деякі літописні відомості, як-от, причини вигнання псковичами князя Володимира та чому його названо "литовським".

Усі західноєвропейські джерела про жителів Пскова, а також Новгород, Ізборська називають "русами" ("рузами", "рутенами"). У авторів цих джерел не має сумнівів, що Псков, як і Ізборськ, або Новгород, були приналежними до Русі.

Список використаних джерел

1. Пашуто В. Т. Героическая борьба русского народа за независимость (XIII век) / В. Т. Пашуто. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1956. – 280 с.
2. Пашуто В. . Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М.: Наука, 1968. – 472 с.
3. Тихомиров М. Н. Древнерусские города / М. Н. Тихомиров. – М.: Политиздат, 1956. – 478 с.
4. Тихомиров М. Н. Борьба русского народа с немецкими интервентами в XII-XV вв. / М. Н. Тихомиров // Древняя Русь. – М.: Наука, 1975. – С. 303–367.
5. Pickhan G. Gospodin Pskov: Entstehung und Entwicklung eines städtischen Herrschaftszentrums in Altrußland / G. Pickhan. – Wiesbaden: Harrassowitz, 1992. – 364 f.
6. Иванов Д. И. Московско-литовские отношения в 20-е годы XV столетия / Д. И. Иванов // Средневековая Русь. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – Вып. 2. – С. 79–115.
7. Валеров А. В. Новгород и Псков: Очерки политической истории Северо-Западной Руси XI–XIV веков / А. В. Валеров. – СПб.: Алетейя, 2004. – 315 с.
8. Хрусталёв Д. Г. Северные крестоносцы. Русь в борьбе за сферы влияния в Восточной Прибалтике XII–XIII вв. / Д. Г. Хрусталёв. – СПб.: Евразия, 2009. – Т. 1. – 416 с.
9. Хрусталёв Д. Г. Ледовое побоище и статус Пскова / Д. Г. Хрусталёв // Ледовое побоище в зеркале эпохи. – Липецк: Липецкий государственный педагогический университет, 2013. – С. 69–91.
10. Пашуто В. Т. Рифмованная хроника как источник по русской истории / В. Т. Пашуто // Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран. – М.: Восточная литература, 1963. – С. 102–108.
11. Шушарин В. П. Древнерусское государство в западно- и восточноевропейских средневековых памятниках / В. П. Шушарин // Древнерусское государство и его международное значение. – М.: Наука, 1965. – С. 420–454.
12. Саганович Г. Н. Русь в прусских хрониках XIV–XV веков / Г. Н. Саганович // Славяне и их соседи. – М.: Наука, 1999. – Вып. 9. – С. 100–104.
13. Мунд С. Описание Новгорода и Пскова в мемуарах VOYAGES ET AMBASSADES рыцаря Гильбера де Ланнуа / С. Мунд // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2002. – № 1 (7). – С. 47–50.
14. Кирпичников А. Н. Псков в преддверии нового времени и сообщения иностранцев об этом городе / А. Н. Кирпичников // Псков в российской и европейской истории. – М.: Московский государственный университет печати, 2003. – С. 39–58.
15. Кудрявцев О. Великая Русь рыцаря де Ланноа: Первое Западное описание Руси / О. Кудрявцев // Родина. – № 12. – 2003. – С. 76–79.
16. Полное собрание русских летописей. – Л.: Академия наук СССР, 1926. – Т. I. Лаврентьевская летопись. – Вып. 1. Повесть временных лет. – 286 стб.
17. Полное собрание русских летописей. – СПб.: Тип. М.А. Александрова, 1908. – Т. II. Ипатьевская летопись. – 573 с.
18. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / [Под ред. А.Н. Насонова]. – М.-Л.: Академия наук СССР, 1950. – 561 с.
19. Псковские летописи / [Под ред. А.Н. Насонова]. – М.: Академия наук СССР, 1955. – Вып. II. – 364 с.
20. Полное собрание русских летописей. – СПб.: Тип. Э. Праца, 1862. – Т. IX. Никоновская летопись. – 256 с.
21. Янин В.Л. и др. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1977–1983 гг.). Комментарии и словоуказатель к берестяным грамотам (из раскопок 1951–1983 гг.) / В.Л. Янин, А.А. Зализняк. – М.: Наука, 1986. – (Т. VIII). – 312 с.
22. Янин В. Л. и др. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1984–1989 гг.) / В. Л. Янин, А. А. Зализняк. – М.: Наука, 1993. – (Т. IX). – 352 с.
23. Янин В. Л. и др. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1997–2000 гг.) / В. Л. Янин, А. А. Зализняк, А. А. Гиппиус. – М.: Русские словари, 2004. – (Т. XI). – 288 с.
24. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Kraków: Nakł. Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1926. – 806 s.
25. Rospond S. Ze studiów nad polską toponomastyką: XI. Zagadkowa nazwa Peim / S. Rospond // J. Polski. – 1965. – Roc. XLV. – S. 8–12.
26. Нерознак В. П. Названия древнерусских городов / В. П. Нерознак. – М.: Наука, 1983. – 208 с.
27. Тригуб Л. Г. и др. Этимологический анализ субстратных топонимов древнерусского языка (на материале воскресенской летописи) / Л. Г. Тригуб, Е. А. Семак // Психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти викладання мовознавчих дисциплін у вищій та середній школі. Матеріали наукової конференції. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1998. – С. 83–90.
28. Васильев В. Л. Заметки по славянской топонимической архаике Новгородской земли (Псижа, Плюсса, Плисса, Пскова и др.) / В. Л. Васильев // Вопросы ономастики. – 2008. – № 6. – С. 5–17.
29. Preiss P. Pihkwa, der Esthnische Name für Pleskau / P. Preiss // Das Inland. – 1839. – № 13. – F. 197–200.
30. Mikkola J. J. L'avance des Slaves vers la Baltique / J. J. Mikkola // Revue des études slaves. – 1921. – Т. 1. – Fasc. 3–4. – P. 198–203.
31. Трусман Ю. О происхождении названия г. Пскова / Ю. Трусман // Живая старина. – 1894. – Вып. I. – С. 120–122.
32. Sabler G. Der Ursprung der Namen Pskov, Gdov etc. / G. Sabler // Известия Императорской Академии Наук. VI серия. – 1914. – Т. 8. – Вып. 12. – С. 815–840.
33. Попов А. И. Следы времен минувших: Из истории географических названий Ленинградской, Псковской и Новгородской областей / А. И. Попов. – Л.: Наука, 1981. – С. 69–72.
34. Генрих Латвийский. Хроника Ливонии / Генрих Латвийский; Введение, перев. и коммент. С. А. Аннинский. – М.-Л.: Академия наук СССР, 1938. – 608 с.
35. Livländische Reimchronik mit Anmerkungen, Namenverzeichniss und Glossar / Herausgegeben von L. Meyer. – Paderborn: Verlag von F. Schöningh, 1876. – 416 p.
36. Матузова В. И. и др. Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270 г. Тексты, перевод, комментарий / В. И. Матузова, Е. Л. Назарова. – М.: Индрик, 2002. – 488 с.
37. Wartberge H. Chronicon Livoniae / H. Wartberge; Herausgegeben von E. Strehlke. – Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1863. – 172 p.
38. Клейнберг И. Э.

и др. Западные источники / И. Э. Клейнберг, И. П. Шаскольский // Ледовое побоище 1242 г. Труды комплексной экспедиции по уточнению места Ледового побоища. – М.-Л.: Наука, 1966. – С. 193–240. 39. Voyages et ambassades de messier Guillebert de Lannoy, 1399–1450 / G. de Lannoy. – Mons: Typ. D'em Hoyois, 1840. – 140 p. 40. Długosz J. Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego / J. Długosz. – Warszawa: Naukowe PWN SA, 2009. – Ks. 11 (1413–1430). – 370 s. 41. Długossius J. Historiae Polonicae / J. Długossius. – Cracoviae: Czas, 1877. – Т. IV. Libri XI. XII. – 733 p. 42. Луцкай Ю. В. Русь у ІХ столітті за даними Длугоша і Стрийковського / Ю. В. Луцкай // Християнізаційні впливи в Київській Русі за часів князя Оскольда: 1150 років: Матеріали міжнародної наукової конференції. 19–20 листопада 2010 року, м. Чернігів. – Луцьк: Терен, 2011. – С. 188–199. 43. Герберштейн С. Записки о Московии / С. Герберштейн; [Под ред. А. Л. Хорошкевич]. – М.: Памятники исторической мысли, 2008. – Т. I. – 776 с. 44. Штаден Г. Записки о Московии / Г. Штаден; Отв. ред. А. Л. Хорошкевич. – М.: Древлехранилище, 2008. – Т. I. – 584 с. 45. Olearius A. Relation du voyage en Moscovie, Tartarie et Perse / A. Olearius. – Paris: chez J. Dupuis, 1666. – Т. I. – 686 p. 46. Меховский М. Трактат о двух Сарматиях [Пер. С.А. Аннинского] / М. Меховский. – М.-Л.: Академия наук СССР, 1936. – 300 с. 47. Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiój Rusi / M. Strykowski. – Warszawa: Nakł. G.L. Glücksberga, 1846. – Т. I. – 392 s.

Юрий Луцкай

ПСКОВ И ЕГО НАСЕЛЕНИЕ ПО СВЕДЕНИЯМ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ ИСТОЧНИКОВ XIII–XV ВВ.

В статье рассматриваются и анализируются сведения западноевропейских источников XIII–XV вв. о городе Пскове и его населении. Псков в средневековых иностранных источниках начинает упоминаться с XIII в. О городе и его жителях больше всего информируют немецкие хроники. Однако только в дневнике дипломата и путешественника Жильбера де Ланноа существуют сведения о структуре Пскова. Название города в анализируемом нами нарративе передается, в основном, с корнем plesk-/plesc-. Большинство западноевропейских хроник население Пскова называет "русами" ("рузы", "рутены").

Ключевые слова: Псков, население, исторический источник, топоним, хроники.

Yuriy Lushchay

PSKOV AND ITS POPULATION ACCORDING TO THE INFORMATION OF WESTERN EUROPEAN SOURCES XIII–XV CENTURIES

The article considers and analyzes the information Western European sources XIII–XV centuries about the cities of the city of Pskov and its population. Pskov in medieval foreign sources referred starts from the XIII century. About the city and its inhabitants the most informed German chronicles. However, only in the diary diplomat and traveler Gilbert de Lannoy there information about the structure of Pskov. The town's name in the analyzed us narratives transmitted mainly by the roots plesk-/plesc-. Most Western European chronicles population of Pskov calls Russ (Ruzes, Ruthenos).

Key words: Pskov, population, historical source, toponym, chronicles.

УДК 94(368): 003.071

Алла Курзенкова

НАУКОВЕ ОПРАЦЮВАННЯ СКАНДИНАВСЬКИХ РУН ЯК ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА НА МЕЖІ ХХ–ХХІ СТ.

Досліджується рівень академічного інтересу до окремих аспектів предмету вивчення – скандинавських рунічних написів. Наукове студіювання інформаційних можливостей рунічних пам'ятників зробило їх предметом статейних, монографічних і дисертаційних здобутків, у яких вони подані як невід'ємне джерело до вивчення суміжних проблем із соціальної історії та історичної географії Східної Європи. Історіографічний аналіз посприяв визначенню досягнень і прогалів рунологічних розвідок, дозволивши здійснити оригінальні академічні студії.

Ключові слова: скандинавські руни, рунологи, рунологічні дослідження, історіографічні огляди, історичне джерело.

Скандинавські руни є одним із основних духовних витоків не тільки сучасної культури Північної Європи, насамперед Скандинавії, але й тим явищем, яке справило помітний вплив на суміжну слов'янську культуру. Тому вивчення проблем, пов'язаних із систематизацією рунічного матеріалу, опрацюванням написів і з'ясуванням інформаційних можливостей скандинавських рун як історичного джерела, що розпочалося з кінця ХVІ ст. і триває до теперішнього часу, має принципове значення для дослідження не вивчених, маловивчених, а також тих, що піддалися різного роду фальсифікаціям питань рунології.